

Grafomorfološka obilježja pogrebne pjesme iz Grdovićeve knjižice

Čirjak, Kristina

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:055199>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**



Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)



zir.nsk.hr



DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
Sveučilišni prijediplomski studij
Hrvatski jezik i književnost



Kristina Čirjak

**Grafomorfološka obilježja pogrebne pjesme iz
Grdovićeve knjižice**

Završni rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
Stručni prijediplomski studij
Hrvatski jezik i književnost

Grafomorfološka obilježja pogrebne pjesme iz Grdovićeve knjižice

Završni rad

Student/ica:
Kristina Čirjak

Mentor/ica:
izv. prof. dr. sc. Gordana Čupković

Zadar, 2024.



Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Kristina Čirjak**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom *Grafomorfološka obilježja pogrebne pjesme iz Grdovićeve knjižice* rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 25. srpnja 2024.

Sadržaj

| | | |
|-----|--|----|
| 1 | UVOD | 1 |
| 2 | GLAGOLJAŠKO DJELOVANJE IVANA I PAVE GRDOVIĆA | 2 |
| 3 | IZ GRAFOLINGVISTIKE GLAGOLJAŠKIH TEKSTOVA | 5 |
| 4 | TRANSLITERIRANI TEKST PJESME | 7 |
| 5 | INVENTAR GRAFEMA | 12 |
| 6 | OPIS GRAFEMA | 15 |
| 6.1 | Ligature, kratice i interpunkcijski znakovi | 16 |
| 6.2 | Redci i smjer pisanja | 16 |
| 7 | ZAKLJUČAK | 19 |
| 8 | IZVOR | 20 |
| 9 | LITERATURA | 20 |

Sažetak

U radu se donosi latinična transliteracija i grafolingvistička obradba rukopisne pjesme koja se čuva u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Pjesma je ispisana glagoljčnim kurzivom s konca 18. stoljeća, a kao vlasnik (moguće i zapisivač) knjižice potpisan je don Pave Grdović iz Sutomišćice. Oblici glagoljskih slova iz pjesme uspoređuju se s oblicima slova rukopisa kojim je ispisan Grdovićev zbornik s početka 18. stoljeća. Iz usporedbe slovnih oblika mogu se vidjeti individualne osobitosti pisara, ali i zapaziti određene opće tendencije u mijenama glagoljčnih slova.

Ključne riječi: hrvatsko glagoljaštvo, kurzivna glagoljica, grafolingvistika, eshatološko pjesništvo

Abstract

The paper presents the Latin transliteration and grapho-linguistic analysis of a manuscript poem kept in the Collection of Manuscripts and Old Books of the National and University Library in Zagreb. The poem is written in Glagolitic cursive from the end of the 18th century, and Don Pave Grdović from Sutomišćica is signed as the owner (possibly also the scribe) of the booklet. The forms of the Glagolitic letters from the poem are compared with the forms of the letters of the manuscript in which Grdović's miscellanea from the beginning of the 18th century was written. From the comparison of letter forms, individual peculiarities of scribes can be seen, but also certain general tendencies in changes of Glagolitic letters can be observed.

Keywords: Croatian Glagolitic, cursive Glagolitic, grapholinguistics, eschatological poetry

1 UVOD

U ovom radu donosi se latinična transliteracija i grafomorfološka obradba glagoljične pogrebne pjesme koja se kao zasebna rukopisna knjižica čuva u Zbirci rukopisa i starih knjiga u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i koju po zapisu na prvoj stranici uvjetno zovemo Grdovićeva knjižica. Uvodno se donose podatci o knjižici te o glagoljaškom djelovanju pisara koji su se potpisivali prezimenom Grdović. Grafomorfološka raščlamba pjesme pokazat će pisarske, grafijske i ortografske posebnosti, a usporedba sa stranicom rukopisa iz Grdovićeve zbornika odgovorit će na istraživačko pitanje jesu li rukopisi pisara knjižice pohranjene u NSK i pisara Grdovićeve zbornika pohranjena u Arhivu HAZU slični i u kojoj mjeri, odnosno možemo li i na temelju grafomorfoloških podataka govoriti o dva različita pisara.

2 GLAGOLJAŠKO DJELOVANJE IVANA I PAVE GRDOVIĆA

Pjesma koja se čuva u Zbirci rukopisa i starih knjiga NSK ispisana je kurzivnom glagoljicom na 4 papirnata lista dimenzija 15 x 10 cm i umotana u tanku kartonsku koranicu koja je i s prednje i sa stražnje unutarnje strane ispisana pojedinačnim glagoljskim slovima. Knjižica se datira u 18. st.

Na prvoj stranici zabilježen je latinični zapis, prepisan izvornom slovopisom:

na 30 deczembra 1810

ovo jie libar mene pave grdov

ichia od sutumischicze Boxe mi

ga daj u zdravla derati

pomozi

U transkripciji:

Na 30 decembra 1810.

Ovo je libar mene Pave Grdov-

ića od Sutomišćice, Bože, mi

ga daj u zdravlja derati,

pomozi.

Iz zapisa doznajemo da je knjižica početkom 19. stoljeća u vlasništvu Pave Grdovića iz Sutomišćice na Ugljanu i možemo samo pretpostaviti da je potpisani knjižicu i sastavio (odnosno zapisao pjesmu). Ispod Grdovićeve zapisa nalazi se mlađi, olovkom i reformiranom latinicom ispisani zapis: *Poklonio Petar Bogović*. Riječ je očito o bilješci djelatnika knjižnice o tome kako je knjiga dospjela u zbirku NSK (iz osobne zbirke Petra Bogovića).

Pjesma je eshatološka, u njoj se tematizira prolaznost života, pravednost Božjega suda i moli se za spas duše. Plakanje srcem i očima, obilježava različite varijante srednjovjekovne pjesme “Pisan na spomenutje smrti” (usp. Kapetanović i dr. 2010: 121–136),¹ a pojedini izrazi iz pjesme mogu se naći i u Plačevima (usp. Kolumbić 1978). Ovdje proučavana pjesma nije podudarna ni jednome tekstu koji se donosi u knjizi Kapetanović i dr. 2010., a o poveznicama

¹ Najraniji očuvani zapis te pjesme jest fragment iz kolofona *Misala kneza Novaka* (1368.), usp. Kapetanović i dr. 2010: 124.

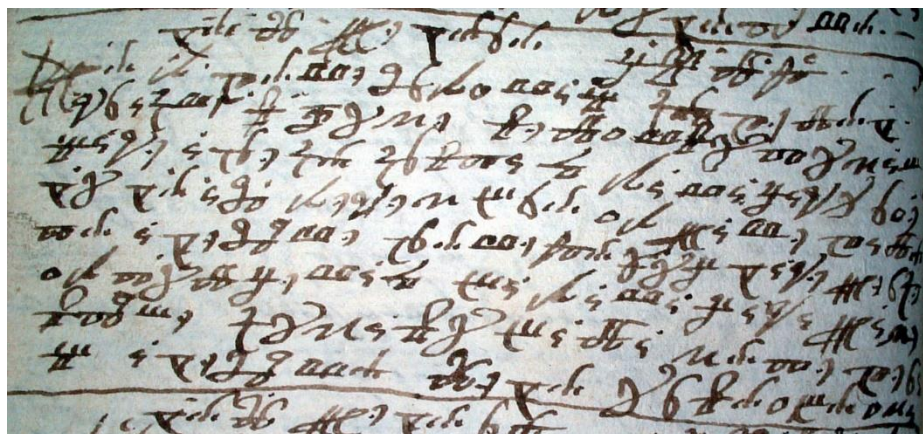
pojedinih izraza i vizualne organizacije teksta s tekstovima pojedinih Plačeva, govorit će se u nastavku rada.

Don Pave Grdović spominje se kao kapelan Sutomišćice i Preka još 1759. a iz njegova upisa u matičnu knjigu vidljivo je da miješa glagoljicu s obilježjima latinice pa piše slovo i s točkom te latinično o (usp. Franov-Živković 2015). Franov-Živković donosi i jedan njegov zapis o krštenju:

Na 7 jenara 1759

Ja d(on) Pave Grdović kapelan crikve s(vete) Fume selov Sutumišćice i Preka krstih divičicu rojenu na 24 decembra od Jive Pilata i njegove prave zaručnice Jerke od Tulčevih bi divičici jime Stoše kumi su bili Mate Perić i negova žena Ursa oba (od) ove (parokije) (Franov-Živković 2015).

Slika 1. Odlomak matice krštenih (preuzeto iz Franov-Živković 2015)



Don Pave Grdović od Sutomišćice nalazi se i u popisu sudaca svećeničke bratovštine zadarskih otoka Večere Gospodnje (*Coena Domini*), sa zapisom od 5. svibnja 1765. (usp. Franov-Živković 2020: 213), a spominje se kao župnik u Sukošanu 1763.:

Don Pave Grdović, 1763., župnik Sukošana, rodom iz Sutomišćice, gdje želi da ga se i pokopa, također je bio bratim ove skule, kojoj ostavlja u oporuci dva cekina i dodaje: A sada narejujem da moji sinovci imaju učiniti karminu po braći od skule Vičere Gospodinove. Don Pave u isto je vrijeme bio član još dvije bratovštine, svećeničke bratovštine u Biogradu te svećeničke Bratovštine Gospe od Milosrdja, koja je djelovala na području njegove Župe Sukošan. (Franov-Živković 2020: 216).

Ne nalaze se podatci o književnom radu don Pave Grdovića. Svakako je po zapisivanju glagoljaških književnih tekstova znatno poznatiji stanovnik otoka Ugljana Grdović Ivan koji je djelovao u prvoj polovici 18. stoljeća i kojemu se pripisuje najopsežniji hrvatskoglagoljski rukopis, zbornik od 769 folija koji je Ivan Milčetić po njemu nazvao *Grdovićev zbornik* (čuva se u Arhivu HAZU pod signaturom *I d 40*). Taj je zbornik raznolikoga sadržaja, nastao po talijanskim izvorima, ispisan teže čitljivim ujednačenim kurzivom i “jednoličnim jezikom s obilježjima sjevernodalmatinskih govora te brojnim cakavizmima i talijanizmima” (Petrović 2002). Najznatnija djela i tekstovi zbornika su biblijske povijesti: biblijska povijest *Staroga zavjeta* (kronologija židovske povijesti do rođenja Kristova), biblijska povijest *Novoga zavjeta*, biblijske povijesti obaju *Zavjeta* s komentarima i dva cjelovita korizmenjaka (usp. Petrović 2002; *Popis* 2015). Iz goleme i nesustavne građe i samo jednoga nejasnog zapisa imena prevoditelja ili pisara upitan je i Grdovićev identitet. Ne može se, naime, pouzdano reći je li Grdović tekstove zbornika sam prevodio na hrvatski jezik, ili je samo sastavio i prepisao tu veliku glagoljsku knjigu prema starijim tekstovima, ili je pak učinio jedno i drugo (usp. Petrović 2002).

Štefanić je zbog vodenog žiga, rukopisa i jezika datirao kodeks u prvu polovicu 18. stoljeća te je pokušao razvrstati njegov sadržaj pa je među ostalim naveo da su u njemu zapisane dvije različite biblijske povijesti s kronologijama židovske povijesti, 2 cjelovita kvarezimala, odnosno zbirke propovijedi namijenjenih za preduskršno vrijeme, knjiga o čašćenju svetog Rozarija, knjiga o čašćenju svetaca, dvije knjige teoloških rasprava i komentara pod naslovom *Mudrost teologije*, poglavlja kršćanskog nauka na temelju božjih zapovijedi, odlomci o sakramentima, propovijedi i odlomci neodređene pripadnosti (Štefanić, 1970: 69).

Rukopis zbornika zanimljiv je za usporedbu s rukopisom odlomka proučavane Grdovićeve knjižice jer se upravo iz usporedbe vide s jedne strane zajednička grafomorfološka obilježja kurzivne glagoljice otoka Ugljana u 18. st. a s druge strane specifične slovne razlike između dvaju pisara.

3 IZ GRAFOLINGVISTIKE GLAGOLJAŠKIH TEKSTOVA

Grafolingvistika ili, kako se negdje navodi, grafička lingvistika, disciplina je koja se bavi istraživanjem zakonitosti “po kojima se provodi sveukupna pismovna organizacija kakve jezične poruke, odnosno, teksta” (Žagar 2007: 28.) Osim što pomaže pri utvrđivanju podrijetla, vremena i mjesta nastanka srednjovjekovnog teksta, grafolingvistika nam tumači i njegove tipičnosti i neobičnosti u kontekstu razvoja pismenosti jedne zajednice. Putem rekonstrukcije fonološkog inventara, ova nam disciplina ukazuje na evoluciju slovnih oblika, točnije na promjenu u funkciji, pojavu novih ili nestajanje postojećih te na mijene u njihovoj morfologiji (Žagar, 2007: 48).

Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova svojim je analizama uspjela uvidjeti karakterističan izgled straničnog postava srednjovjekovnih kodeksa. Uspostavilo se kako je stranični postav kodeksa djelomično naslijedio praksu ispisivanja na papirusu. Tekstura teksta je poprilično vizualno organizirana, što se primjećuje po načinu nizanja teksta u stupce, rubriciranju početnih dijelova, obilježavanju većih cjelina izdvajanjem jednog ili dva slova iz stupca ili uvećavanjem jednog ili dva prva slova, započinjanju nove cjeline u novom retku, centriranju važnih dijelova i sl. Najčešće se za tekstnoorganizacijsku jedinicu uzima jedna stranica. Uporabom određenih grafetičkih sredstava nastojalo se olakšati recepciju, što započinje tek u 6. stoljeću. Primjerice, naslovi se počinju isticati uporabom različitog slovnog tipa. Praktičnom za pisanje i čitanje postaje i organizacija teksta u stupce, što je postalo gotovo pravilom. Redci u kodeksima obično ne zauzimaju cijelu dužinu stranice, a njihova širina ne smije biti prevelika kako bi se što više olakšao čitateljski napor. Što su slova manja, to mu više priliče uži stupci, a s tim u vezi ide i širina margina koja je često ovisila o skupoći materijala na kojem se piše. Osim zbog čitljivosti, margine su se koristile i za upisivanje bilješki ili korektura, osobito ako su u pitanju bili tekstovi praktične namjene, ali su doprinosile i zaštiti tekstova od potencijalnih mehaničkih oštećenja na rubovima te prljanja rukama čitatelja. Iskorištenost prostora ovisi i o namjeni teksta. Što je namjena svečanija, to su i moguće praznine veće. Često nailazimo i na slučaj kada se ispod završetka retka upisuje oznaka ili prva riječ idućeg retka na idućoj stranici, što je poznato pod nazivom kustoda (Žagar 2007: 260). Kod nekih zapisa imamo obilježavanje gornje i donje linije za pisanje. Razvoj gornje linije “obično je postao važan kod četverolinijskih pisama, koja su svoje ishodišne oblike, kroz postupnu

koordinaciju, znatno deformirali, pojednostavnjujući osnovno tekstno polje i izbacujući slabe dijelove, najčešće repiće” (Žagar, 2007: 266). Jedno od najuočljivijih sredstava je i uporaba

ligatura. Ligature se smatraju grafijskom intervencijom višestrukih motivacija, najviše vizualnih i organizacijskih. Najprepoznatljivija funkcija uporabe ligatura bila je štednja prostora, vremena i napora pisara. Žagar tvrdi kako je u ćirilčnim ligaturama češće povezivanje suglasnika sa samoglasnikom, dok se u glagoljčnim tekstovima, ovisno o razdoblju, većinom povezuju suglasnici (Žagar 2007: 417). Ligature su, osim toga, služile i kao olakšica za čitateljevo snalaženje u tekstu. Kao još jedna tehnika uštede prostora i vremena, koristilo se i kraćenje riječi. Kratice su mogle nastati stezanjem (kontrakcijom), odbijanjem (suspencijom), natpisivanjem (superpozicijom) te slijevanjem (ligaturom). (Žagar 2007: 428) U tradicionalnoj se literaturi obično nalaze samo prva tri načina, dok su ligature zaseban postupak koji ne ulazi u proces kraćenja riječi. Kontrakcija podrazumijeva isključivanje dijela unutrašnjosti riječi, odnosno njezina “trupa” (Žagar 2007: 439). Kod suspencije se odsijeca dio riječi koji se nalazi s desne strane, stoga su lako prepoznatljivi njihovi puni oblici. Na koncu, kraćenje natpisivanjem slova povezano je sa suspencijskim postupkom. Najčešće se iznad dijela riječi piše jedno slovo, što je ujedno i signalizacija za postupak kraćenja.

4 TRANSLITERIRANI TEKST PJESME

NSK, R: 4376

1v

⁰Molitva koi(a) se kanta nad mrtce(m)

¹ Plačnim srcem procvilimo

² i s očima poroplačimo

³ Pogledajemo na vo tilo

⁴ ko je s nami živo bilo

⁵ Ažime tužna gorka smrti

⁶ svakoga češ ti satrti

⁷ I u grob ga zatvoriti

⁸ i u prah ga obratiti

⁹ Vidi ča činiš o čoviče

¹⁰ probudi se jiu grišniče

¹¹ Do jistine očeš umriti

¹² i pri pravdu božju priti

¹³ Kad je ova duša sada

¹⁴ pošla na nebesa prid pri¹⁵stola

2r

¹ Di nebeska pravda sudi

² milostiv jioi bože budi

³ Ne sudi je po ne dili

⁴ tvoju milost noi podili

⁵ Tvoje budi veê smilene

⁶ nego neje sagrišene

⁷ A vi sveti i sveticе

⁸ne gledate božije lice

⁹Na vu dušu pogledaite

¹⁰vičnu pravdu pomolite

¹¹Svi angeli pristupite

¹²za nu boga pomolite

¹³[Patriarke i proroci]²

¹⁴Da i jioi milost isprosite

¹⁵rai nebeski podilite

2v

¹Patriarke i proroci

²i vi slavni sveti oci

³Padite doli na kolina

⁴pomolite božija sina

⁵A isuse sinu božiji

⁶prosti grisi ovoji duši

⁷I ciča tvoga poročena

⁸ne čin da i je osučena

⁹Izbavi je vične muke

¹⁰radi prisvete tvoje muke

¹¹Ku si ciča nas hoti podniti

¹²za noji milost [opozrit]²i poditi

¹³Pomozi ju sad isuse

¹⁴za ne tvoje bridke suze

² Stih je u izvorniku pošaran.

¹⁵ Ke na križu prolivaše
¹⁶ mnogu žedju kad trplaše

3r

¹ Po(mo)zi ju gospodine
² z(a) no tvoje sveto ime
³ I ciča potopa krvavoga
⁴ ki si učini radi ovoga

⁵ A u vrtlu jercemani
⁶ za oni tvoji puti slavni
⁷ Ki si učini za ovu dušu
⁸ ki su ovdi svi uzdišu

⁹ Ki su u crikvi svetoji tvoji
¹⁰ a isuse da(i) in pokoi
¹¹ Svi vas prose poniženo
¹² i još mole umileno

¹³ Da ijoj milost učinite
¹⁴ rai nebeski podilite
¹⁵ I ciča muke ku imiše
¹⁶ kad pri klundi fruštan biše

3v

¹Za onu muku prosimo te
² da(i) jioi milost molimo te
³ I ciča [mu]³ krune svete tvoije

³ Prekriženo u izvorniku.

⁴ i za ime slavno tvoje

⁵ Ti pomilui dušu ovu

⁶ dai joi gori vičnu slavu

⁷ Radi muke ku si podnesa

⁸ kad si sveti križ podnesa

⁹ A na gori kalvarije

¹⁰ pomozi u ti marije

¹¹ Naša jesi odvitnica

¹² ti joi budi pomoćnica

¹² Zaščiti u tvoim kricem (!)

¹³ obrati se tvoim licem

¹⁴ A isuse puk vas moli

¹⁵ radi krvi ku si proli

¹⁶ Da ti prostiš duši ovoji

4r

¹ da joi podaš vični pokoji

² Za dušu si hti trpiti

³ za noji slavu otvoriti

⁴ I ovo je duša tvoja

⁵ prilika je slavna tvoja

⁶ Pogleda je tvoja svitlost

⁷ podili joi tvou milost

⁸ Da pribiva na nebesi

⁹ milosrdan znam da jesi

¹⁰ Gdi na nebu stoi gori

¹¹ s ančelskimi devet kori

¹² Kad te milost pridobude

¹³ da ova duša s tobom bude

¹⁴ A u ono(m) raiskom prebivanu

¹⁵ u onom vikom vičnem stanu

4v

¹ Da te hvali da te slavi

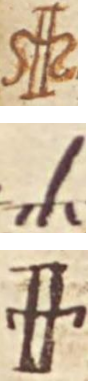
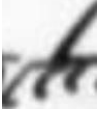


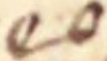
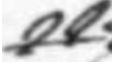


² u otoji Božijoi vičnoji slavi

³ Ti joi podajî raisku diku

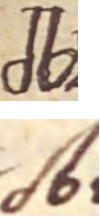



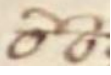

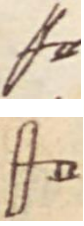
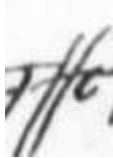
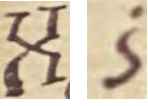

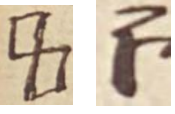

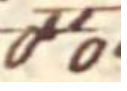


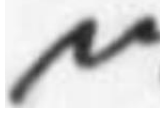
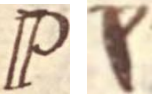


⁴ ki si blažen u vike vikom

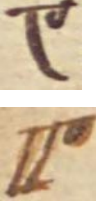


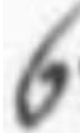
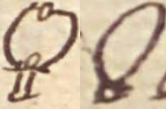



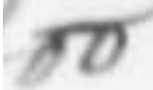

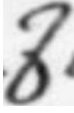
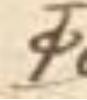



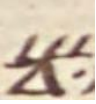





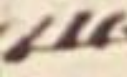
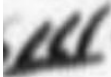
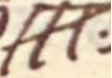

⁵ Amen

5 INVENTAR GRAFEMA

| G R A F E M | Grdovićeva knjižica (NSK) | Grdovićev zbornik (Arhiv HAZU) ⁴ |
|----------------------------|---|---|
| A |  |  |
| B |  |  |
| V |  |  |
| G |  |  |

⁴ Digitaliziranu stranicu iz Grdovićeva zbornika za potrebe ovoga istraživanja ustupila nam je knjižnica Staroslavenskoga instituta.

| | | |
|---|---|---|
| D |  |  |
| E |  |  |
| Ž |  |  |
| Z |  |  |
| I |  |  |
| K |  |  |
| L |  |  |
| M |  |  |
| N |  |  |
| O |  |  |

| | | |
|---|--|---|
| P |  |  |
| R |  |  |
| S |  |  |
| T |   |  |
| U |  |  |
| F |  |  |
| H |  |  |
| č |  |  |
| C |  |  |
| č |  |  |
| š |  |  |
| ĵ |  |  |

6 OPIS GRAFEMA

Štefanić (1969) ističe kako se od 15. stoljeća u ispravama kancelarija, administrativnim knjigama, spisima te zapisima svakodnevne namjene upotrebljavalo pismo brže i lakše izvedbe, tzv. kurziv. Osnovna je karakteristika kurziva da je ono četverolinijsko pismo. U kurzivu se slova pojednostavljaju i često se međusobno vezuju. Slova se nagnju u smjeru čitanja, a za neka slova se uvode i posebni oblici. Često su se upotrebljavale kratice i ligature, a za kurziv se može reći da postaje na izrazit način individualnim pismom pisara.

Grafem A u kurzivu neki pisari pišu s odvojenim gornjim dijelom, međutim u proučavanoj pjesmi, pisanje grafema A se kontinuirano nastavilo pisati, bez većih izmjena, kao i u prijašnjim stoljećima, a ista situacija je i u tekstu Grdovićeve zbornika. Kod grafema B Štefanić opisuje da se vraća pisanje završnog donjeg poteza, što Grdovićevoj knjižici nije vidljivo, ali takav način pisanja se pojavljuje u Grdovićevom zborniku. V. Štefanić navodi kako se kod pisanja grafema V u kurzivu piše ravna ili malo zaobljena podnica na koju su nadograđena dva manja oka. Takav način pisanja dosljedan je i u knjižici i u zborniku. Prema Štefanićevu opisu, u kurzivu je spojnica kod grafema G izvedena jednim duktusom lomljenim pod oštrim kutom. Kod grafema D su oba oka obično obla i spojena vrlo visokim lukom. Isti način pisanja grafema G i D je potvrđen u knjižici i zborniku. U pisanju grafema E reduciran je broj crta, odnosno crta je smanjena na kratki potez i na posljertku atrofira u točku ili čak nestaje. U proučavanim rukopisima se ne razlikuje način pisanja od onoga koji opisuje Štefanić. Vidljiva razlika uočljiva je uspoređi li se Štefanićev opis pisanja grafema I s Grdovićevim rukopisom u knjižici. Naime, Štefanić ističe da je grafem I polegnut na bok i pisan kao kratka vijuga ili kao povaljena brojka osam, dok se u knjižici susreće s drugačijim oblikom pisanja. U knjižici je grafem I pisan uspravno. Ako je u knjižici pisano veliko slovo I, ono je pisano slično ustavnom pisanju, a malo slovo I se pisalo vrlo slično kao latinično, uz dodanu točku iznad slova. Unutar Grdovićeve zbornika nailazi se na oba oblika pisanja, uspravno i vijugavo polegnuto, no bez točke. U glagoljskom kurzivu, od 15. stoljeća nadalje, pisanje grafema K postaje četverolinijsko te on poprima razne oblike vijugave ili cik-cak okomite crte, što je vidljivo i u oba proučavana teksta. Grafem M je u kurzivu jednostavniji znak, preuzet iz latiničnog pisma. Štefanić navodi da se kod grafema P u kurzivu javlja okomita hasta (sa završnim potezom udesno) koja silazi duboko pod redak, a "oko" postaje okruglo. Taj grafem se također vrlo lako veže u ligature. Na primjer ligatura slova PR. Takav način pisanja zastupljen je i u knjižici i u zborniku. Lako je uočljiv i

način pisanja grafema S. Štefanić navodi kako je bilo više varijanti kojima pisari spajaju gornji i donji element slova S. U tekstu knjižice pisar je dosljedno slijedio jedan oblik pisanja, a grafem nalikuje na osmicu, s gornjim dijelom koji je veći od donjega. U Grdovićevom zborniku nailazi se na različitost, naime, gornji i donji dio slova S su ujednačeni, ne razlikuju se veličinom, ali slovo i dalje slijedi oblik osmice. Za grafem U se upotrebljava jednostavniji oblik nalik na brojku 8, s otvorenim gornjim dijelom slova. Kod pisanja grafema H, kako navodi Štefanić, hasta se spušta do dna slova i pod oštrim kutom prelazi u krak. Desni krak na vrhu ima zaobljeno oko. Za oba prethodno opisana grafema potvrđuje sličnost sa rukopisima u knjižici i u zborniku. Izrazita razlika je u pisanju grafema O koji se u proučavanoj pjesmi osim glagoljičnim o, piše i latiničnim o. Razlika u rukopisima vidljiva je u pisanu grafema Ž: u proučavanoj pjesmi gornje su petlje spojene u sredini dok se u Grdovićevom zborniku taj grafem izvodi kao dva izdvojena i razvezana polukruga. U proučavanoj pjesmi podebljavaju se haste pojedinih slova, uglavnom kao ukrasni dijelovi velikih slova (A, G, P, N), ukrašava se slovo S, a slovo T se piše kao u ustavnoj glagoljici (s dva pravokutnika). Takvo pisanje pokazuje težnju za upotrebljavanjem svečanijih slova.

6.1 Ligature, kratice i interpunkcijski znakovi

Povezivanje slovnih oblika i kraćenje riječi zajedničke su karakteristike svim kurzivnim pismima, a vjerojatno i najbolje odražavaju glavnu motivaciju nastanka te pismovne inačice – namjeru ubrzanja pisanja. Osnovna funkcija primjene ligatura i skraćena jest ekonomiziranje: štednja prostora, pa zatim štednja vremena i truda pisara. U inventaru ligatura unutar Grdovićeve knjižice zastupljeni su sljedeći primjeri: *pr, po, go, gl, to, tc, tvo, ko, vo, no, jo, mo*. Korištenje kratica u tekstu pjesme nije uvelike zastupljeno, no nailazi se na nekoliko primjera izostavljanja pojedinih grafema. To su sljedeći primjeri: *koi(a), mrtce(m), po(mo)zi, z(a), da(i), da(f), ono(m)*. Interpunkcijski znakovi s obilježjima razgodnosti nisu zastupljeni u Grdovićevoj knjižici.

6.2 Redci i smjer pisanja

Ako obratimo pažnju na način nizanja redaka u glagoljičnom tekstu *Molitva koi(a) se kanta nad mrtce(m)*, uočiti ćemo kako ta pjesma sadrži naslov koji je podvučen jednom crtom,

dok većinu plačeva u literaturi možemo pronaći s naslovom koji sadrži prvi stih plača baš zbog toga što oni u izvorniku nisu bili naslovljeni. Iz takovoga se dvostrukoga obilježavanja (pisanja i podcrtavanja naslova) iščitava autorova svijest o važnosti naslova u određivanju i prepoznavanju pjesme. S obzirom da je u pitanju glagoljica kurzivnoga tipa, postoji mogućnost otežanog čitanja jer je ovo ipak individualiziran rukopis koji autor prilagođava ovisno o brzini pisanja, okolnostima u kojima piše te o namjeni samog rukopisa. Tzv. *scriptura continua* nije provedena. Između riječi postoji određeni razmak, ali nije nužno proveden po završetku riječi, već se može pojaviti i usred riječi. Početak dvostiha označen je slovom koje se svojom veličinom izdvaja od ostalih te se takav postupak pravilno ponavlja. Dakle, prvi stih plača počinje slovom *p* koje je izdvojeno od ostatka početne riječi *plačnim*, a u idućem stihu takav slučaj nije vidljiv. Zatim, situacija iz prvog stiha ponavlja se u trećem stihu, a situacija iz drugoga u četvrtom itd. Postoji mogućnost da je autor htio naglasiti početak nove rečenice pa je dvije sintaktičke cjeline odvajao slovom većeg formata i izdvojenim od ostatka. Tekst je poravnat ulijevo, s tim da su veća slova smještena gotovo uz sam rub stranice. Margine ne zauzimaju puno prostora, stoga možemo pretpostaviti kako je autor težio ekonomičnosti, odnosno uštedi prostora. Uporaba ligatura bi se također mogla povezati s tom svrhom ili s uštedom vremena pisanja.

Vizualna organizacija teksta pjesme usporediva je s vizualnom organizacijom teksta pojedinih plačeva (primjerice iz glagoljičnoga Vrbničkoga plača, usp. Kapetanović i dr. 2010: 447 i latiničnoga splitskoga ulomka plača, usp. Kapetanović i dr. 2010: 450–451). Posebno je upadljiva podudarnost organizacije teksta s tekstem latiničnoga plača iz *Osorsko-hvarske pjesmarice* iz 1533. godine (usp. Kolumbić 1978; Kapetanović i dr. 2010), podudarnost s proučavanom glagoljičnom pjesmom koju možemo uočiti je ta da su i u plaču početci distihova naglašeni inicijalima (prvim slovom većega formata). Raspored takvih početaka isti je kao i kod glagoljičnog plača. Dakle, prvi stih počinje izdvojenim velikim slovom, drugi malim, treći opet velikim, a ta se izmjena periodički ponavlja. Pojedina su slova izduženija te im se donji produžetci, u nekim slučajevima, spajaju s gornjim produžetkom slova iz idućeg retka. Ni u ovim plačevima nemamo u potpunosti provedenu upotrebu bjelina između riječi. Pojedine se riječi pišu sastavljeno, a pojedine rastavljeno. Možemo uočiti kako su dvije naglašene riječi odvojene, dok su naglašena i nenaglašena riječ sastavljene, pisar je dakle riječi koje čine jednu naglasnu cjelinu obično spajao. Prored je jasno vidljiv, što omogućava neometano snalaženje u prelasku iz jednog retka u drugi. Iako se završni produžetci pojedinih slova spajaju s produžetcima slova iz idućeg retka, slova se međusobno ne ometaju. U glagoljičnom plaču

također imamo razmak između redaka te unatoč produžetcima, slova se međusobno ne spajaju sa slovima u retku ispod ili iznad.

Zamjetne su i razlike u organizaciji redaka između proučavane pjesme i latiničnih plačeva iz spomenute pjesmarice. Naime, latinični su plačevi čitljiviji, slova su približno podjednake veličine i tekst se približno nalazi na sredini stranice, stoga su margine ipak nešto veće nego kod glagoljičnog plača.

Što se sadržajnih podudarnosti između proučavane pjesme i plačeva tiče, one nisu izražene, ali su vidljivije od podudarnosti između proučavane pjesme i varijanti eshatološke pjesme "Pisan na spomenutje smrti". Izraze bliske izrazima u prvoj strofi proučavane pjesme: "*Plaćnim srcem procvilimo / i s očima proplačimo / Pogledajmo na vo tilo / ko je s nami živo bilo*", možemo pronaći u uvodnom dijelu rekonstruiranoga plača: "za njim vele boleznjiva / Gledaj ruke gledaj noge, / gledaj tila rane mnoge:... / Plaćnim glasom svi vas molju / slište majku Isusovu" (Kolumbić 1978: 44). "I počteni redovnici / Isusovi naslidnici / Sada plačte meštra draga / Isukrsta vele slavna" (Kolumbić 1978: 46), stihovi su kojima se u plaču apelira na svećenički red, dok u pjesmi nalazimo slično intonirani apel na "svete" i "svetice": "*A vi sveti i svetice / ne gledate božje lice / Na vu dušu pogledaite / vičnu pravdu pomolite*" (2r1). U plaču nailazimo na stihove "Bože tebi slava budi / Nas grišnike ne sabudi / Za prislavnu krv ku si prolil / I žestoku smrt ku si podnil" (Kolumbić 198: 81), a u proučavanoj pjesmi također možemo prepoznati sadržajnu podudarnost u strofi "*Ti pomilui dušu ovu / dai joj gori vičnu slavu / Radi muke ku si podnesa / kad si sveti križ podnesa*" (3v1). Osim uvodnih stihova, sadržajno su slični i završni stihovi. Tako u proučavanoj pjesmi imamo "*Kad te milost pridobude / da ova duša s tobom bude / A u ono(m) raiskom prebivanu / u onom vikom vičnem stanu // Da te hvali da te slavi / u otoji božijoi vičnoji slavi / Ti joj podajji raisku diku / ki si blažen u vike vikom // Amen*" (3r1,4v1), dok u plaču nalazimo: "On vam svim daj vičnju slavu / I radov at se s njim u raju / Kadi s majkom jest proslavljen / Va sve vike vikom amen" (Kolumbić 1978: 81).

7 ZAKLJUČAK

Proučavana pogrebna pjesma koja je naslovljena “Molitva koi(a) se kanta nad mrtce(m)” ispisana je kurzivnom glagoljicom u posljednjem razdoblju glagoljske pismenosti, a što je vidljivo po uplitanju rješenja iz latinične grafije (bilježenje točke na *i* te latiničnoga *o*), čime se može datirati u sam konac 18. stoljeća. Iz usporedbe s rukopisom Grdovićevega zbornika, vidljivo je da u tom rukopisu, iako je ispisana znatno neurednije, nema takvih odraza latinice pa je i po tome mlađi od proučavanoga zapisa pogrebne pjesme. Analiza je pokazala podudarnosti u slovnim oblicima kurzivne glagoljice, ali i individualnosti koje proizlaze iz različitih rukopisa različitih pisara (posebno vidljivo u pisanju slova *ž*). Vizualna organizacija teksta pjesme pokazuje da je ispisana kao svečani tekst: s inicijalima na početku dvostiha, kakva je i organizacija tekstova pojedinih plačeva, s kojima proučavana pjesma ima i određenih izrazno-sadržajnih podudaranja. Svakako je proučavana pogrebna pjesma značajan prinos potpunijega sagledavanja glagoljaškoga djelovanja sutomišćanskoga svećenike Pave Grdovića i općenito zadarskih glagoljaša pa bi ju je u budućim istraživanjima bilo zanimljivo proučiti i s versifikacijskoga i poetološkoga, kao i s lingvističkoga aspekta.

8 IZVOR

Molitva koja se kanta nad mrtvacem, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, rukopis sign. 4376, <https://glagoljica.hr/?rukopisi=iiif.v.a&id=580102> (pristupljeno 31. svibnja 2024.).

9 LITERATURA

1. Franov-Živković, Grozdana. 2003. Glagoljske matične knjige zadarskoga područja. <https://www.croatianhistory.net/etf/grozd.html> (pristupljeno 31. svibnja 2024.).
2. Franov-Živković, Grozdana. 2020. Glagoljska madrikula svećeničke bratovštine zadarskih otoka Večere Gospodnje (*Coena Domini*) iz Ugljana od početka 17. do početka 19. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 62. 193–230.
3. Kapetanović, Amir; Malić, Dragica; Štrkalj Despot, Kristina. 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
4. Kolumbić, Nikica. 1978. Hvarski dijaloški “plačevi“. *Čakavska rič* VIII (2). 35–94.
5. Petrović, Ivanka. 2002. Grdović, Ivan. *Hrvatski biografski leksikon*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/grdovic-ivan> (pristupljeno 2. veljače 2024.).
6. *Popis glagoljskih kodeksa Zadarske nadbiskupije*. 2015. Ur. Pavao Kero i Josip Faričić. Zadar: Sveučilište u Zadru i Stalna izložba crkvene umjetnosti.
7. Štefanić, Vjekoslav, 1969. *Glagoljski rukopisi JAZU*. I. dio. Zagreb: JAZU
8. Štefanić, Vjekoslav. 1970. *Glagoljski rukopisi JAZU*. II. dio. Zagreb: JAZU.
9. Žagar, Mateo. 2007. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska.